

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ УНІВЕРСИТЕТУ У КОНТЕКСТІ ЗАВДАНЬ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

УДК 378.147:504:330.3(477)

О. П. Матеюк

Освіта сталого розвитку (ОСР) відображає сенс первинного поняття “сталий розвиток”, що визначається як “модель соціально-економічного розвитку, при якій досягається задоволення життєвих потреб нинішнього покоління людей без того, щоб майбутні покоління були позбавлені такої можливості через вичерпання природних ресурсів і деградацію навколишнього середовища” [1]. Сталий розвиток є комплексною проблемою, що охоплює економічні, екологічні та соціальні аспекти, тобто йдеться про розвиток, потрібний для задоволення потреб людей і поліпшення якості їх життя. Водночас розвиток повинен ґрунтуватися на ефективному та відповідальному використанні всіх наявних й обмежених ресурсів – природних, людських та економічних. Тому, на нашу думку, розробка і реалізація освітніх програм у галузі сталого розвитку з використанням сучасних підходів, які засновані на практичному досвіді наукових та прикладних проектів, адаптація міжнародного досвіду вирішення екологічних проблем відповідно до умов і потреб України, формування у молодого покоління почуття відповідальності за стан довкілля на основі глибоких знань, інноваційного мислення, творчості при розробці ресурсозберігаючих та природоохоронних технологій є найважливішими завданнями сучасної вищої школи. Особливу роль у виконанні цього завдання мають відігравати університети, оскільки саме в їх освітньому середовищі створюються необхідні умови для розвитку і формування професійної екологічної компетентності студента.

Останнім часом ученими активно досліджується питання підготовки майбутнього фахівця на засадах компетентнісного підходу як найбільш ефективного для освітнього процесу, такого, що забезпечує підготовку фахівця

відповідно до сучасних вимог суспільства. Питанням структури й особливостей професійних компетенцій у галузі освіти займались О. Ануфрієва, Н. Бібік, А. Маркова, Т. Петухова, Дж. Равен, І. Родигіна, М. Степко, А. Хуторський та ін. Формуванню екологічної компетентності учнів і студентів присвячено дослідження О. Колонькової, Н. Пустовіт, О. Пруцакової, Л. Руденко, Л. Титаренко та ін. Екологічну компетентність як складову професійної компетентності досліджували Г. Бордовський, Л. Лук'янова, Н. Олійник, Н. Пустовіт, С. Старовойт та ін.

Мета статті – розглянути умови для розвитку і формування професійної екологічної компетентності студентів університету в контексті завдань сталого розвитку.

Глобальні зміни, які відбуваються у світовому співтоваристві (стрімкий технологічний прогрес, збільшення антропогенного навантаження на природне середовище, накопичення відходів та вичерпність ресурсів тощо), з одного боку, посилюють включеність українського суспільства в загальносвітові процеси, а з іншого – загострюють потребу у висококваліфікованих і професійно компетентних фахівцях. Як справедливо зазначає О. Ануфрієва, освіта, перш за все, має відповідати інтересам та запитам суспільства, а отже одним з основних її завдань стає професійна підготовка фахівців, спрямована на потреби сьогодення [2].

На жаль, подекуди в сучасних умовах “продуктом” педагогічної системи є випускник університету, який наділений невисокою пізнавальною і професійною мотивацією, нерозвиненістю самоконтролю та професійної самосвідомості і формальним ставленням до набуття професії. Це позначається на розвитку особистісних та професійних якостей (ключових компетенцій) майбутнього фахівця і вказує на необхідність їх формування під час навчання в установах професійної освіти.

Проблемі формування компетентності у науково-педагогічній літературі приділяється багато уваги. Наукові розвідки у цьому напрямку здійснюються з часу проведення у березні 1996 р. Бернського симпозіуму у межах проекту

“Середня освіта для Європи”, де було визначено ключові компетенції сучасної людини. У подальших дослідженнях С. Бондар, О. Кононко, Л. Лепіхової, Л. Хоружої, А. Хуторського, В. Циби, І. Ящук здійснювалися спроби дати визначення узагальненому поняттю та конкретизувати його щодо різних вікових і соціальних груп, галузей знань та сфер діяльності [3]. Щодо проблем, які мають бути вирішені, кожний з існуючих наукових підходів (особистісно-орієнтований, діяльнісний, системно-структурний, аксіологічний, культурологічний та ін.) пропонує власне трактування поняття “професійна компетентність”. У межах компетентнісного підходу під професійною компетенцією розуміється єдність знань, умінь, здібностей, а також готовності діяти у складній ситуації і вирішувати професійні завдання з високим рівнем невизначеності; здатність та готовність до досягнення більш якісного результату праці, ставлення до професії як до однієї з ключових особистісних цінностей [4].

У проекті “Tuning Educational Structures in Europe” [5] – “Розбудова освітніх структур у Європі” – на основі основних цілей загальної освіти, соціального досвіду і досвіду особистості (а також основних видів діяльності студентів) визначено перелік ключових освітніх компетенцій, що нададуть особистості можливість опанувати соціальний досвід, здобути навички життя та практичної діяльності у сучасному суспільстві. За класифікацією ключові освітні компетенції було розподілено на три категорії (інструментальні, міжособистісні і системні):

інструментальні – містять когнітивні здатності, здатність розуміти та використовувати ідеї; методологічні здатності, здатність розумно управляти навколишнім середовищем, організовувати час, розробляти стратегії навчання, приймати рішення і вирішувати проблеми; технологічні вміння, уміння використовувати техніку, комп’ютерні навички та здатності інформаційного керування; лінгвістичні вміння, комунікативні компетенції. Конкретизований набір містить: здатності до аналізу і синтезу; здатність до організації та планування; базові загальні знання; базові знання за професією; комунікативні

навички рідною мовою; елементарні комп'ютерні навички; здатність отримувати й аналізувати інформацію з різних джерел; здатність вирішувати проблеми; здатність приймати рішення;

міжособистісні (тобто індивідуальні здібності) – пов'язані з умінням виражати почуття та відносини, критичним осмисленням і здатністю до самокритики, а також соціальні навички, які пов'язані з процесами соціальної взаємодії та співробітництва, умінням працювати у групах, брати соціальні й етичні зобов'язання. Набір міжособистісних навичок містить: здатність до критики і самокритики; здатність працювати у команді; міжособистісні навички; здатність працювати в міждисциплінарній команді; здатність взаємодіяти з експертами в інших предметних галузях; здатність сприймати міжкультурні розходження; здатність працювати у міжнародному контексті; прихильність до етичних цінностей;

системні – розуміння, ставлення та знання, що надають можливість сприймати навколишній світ із позицій системного підходу. Системні компетенції містять: здатність застосовувати знання на практиці; дослідницькі здатності; здатність до навчання; здатності до адаптації у нових ситуаціях; здатність до генерації нових ідей (творчості); здатність до лідерства; розуміння культур і звичаїв інших країн; здатність працювати автономно; здатність до розробки та керування проектами; здатність до ініціативи і підприємництва; відповідальність за якість; прагнення до успіху.

Професійна компетентність майбутнього спеціаліста формується на засадах теоретичних знань, практичних умінь, значущих особистісних якостей та життєвого досвіду, що забезпечує готовність фахівця до виконання професійних обов'язків і забезпечує високий рівень його самоорганізації. Зміст цього поняття обумовлюється багатьма чинниками, зокрема, загальноцивілізаційними процесами, глобалізацією економічних, соціальних та екологічних проблем, вивчення яких є одним з основних завдань ОСР.

У Стратегії Європейської Економічної Комісії ООН у галузі освіти в інтересах сталого розвитку загальною метою ОСР виступає положення про те,

що “усі люди повинні мати знання і навички, які надають їм можливість сприяти процесу сталого розвитку, що відповідає потребам сучасності та не ставить під загрозу можливості наступних поколінь задовольняти свої потреби... Освіта ... має забезпечувати у людей і суспільства здатності працювати заради сталого розвитку. Його мета полягає в тому, щоб люди були більш інформованими, моральними, відповідальними та вимогливими...”. На відміну від попередніх стратегій розвитку людства, де відповідальність за стан довкілля покладалась, насамперед, на уряди держав, сталий розвиток передбачає відповідальність усіх громадян за стан навколишнього середовища. “Питання захисту довкілля можуть бути успішно вирішені лише за участі у цьому процесі всіх громадян. Кожний громадянин повинен мати відповідний доступ до інформації щодо стану довкілля, яку мають державні органи. Громадяни повинні також мати можливість брати участь у процесі прийняття рішень” [2]. Є очевидним те, що реалізація зазначених положень буде неможливою без набуття студентами університету ключових освітніх компетенцій (інструментальних, міжособистісних і системних), тобто професійної компетентності, у структурі якої особливого місця набуває екологічна компетентність.

Аналіз педагогічної літератури щодо сутності екологічної компетентності розкриває досить широке поле трактувань цього терміну. Так, Л. Титаренко розглядає екологічну компетентність студентів як “здатність застосовувати екологічні знання та досвід у професійних і життєвих ситуаціях, керуючись пріоритетністю екологічних цінностей та непрагматичною мотивацією взаємодії з довкіллям на основі усвідомлення особистої причетності до екологічних проблем, відповідальності за екологічні наслідки власної професійної і побутової діяльності” [6].

Н. Олійник вважає, що екологічна компетентність – це ключова професійна компетентність. Науковець визначає її як інтегроване особистісне утворення інженера, “яке відображає єдність його теоретичної та практичної готовності ефективно здійснювати екологічно значущі професійні функції” [7].

С. Алексєєв пропонує таке визначення поняття екологічна компетентність – “системна інтеграційна якість особистості, що характеризує здатність вирішувати проблеми і завдання різного рівня, які виникають у життєвих ситуаціях та професійній діяльності, на основі сформованих цінностей і мотивів, знань, навчального та життєвого досвіду, індивідуальних особливостей, схильностей, потреб”. Він виокремлює три складові (компонента) екологічної компетентності: аксіологічний (ціннісно-мотиваційний); когнітивний (змістовний, знаннявий); діяльнісний (практичний, технологічний) [8].

На думку Д. Єрмакова, екологічна компетентність має особистісно-орієнтований, діяльнісний характер. Компонентами екологічної компетентності він визначає:

збереження здоров’я – дотримання норм здорового способу життя;

ціннісно-сміслові орієнтації – цінності життя, екологічні цінності;

інтеграція – екологічний підхід як основа цілісного світогляду сучасної людини;

громадянськість – дотримання прав та обов’язків у галузі охорони довкілля;

відповідальність, обов’язок;

самовдосконалення, саморозвиток, рефлексія – пошук сенсу життя, розвиток професійних екологічних орієнтацій, володіння екологічною культурою;

соціальні взаємодії – соціальне партнерство, співпраця у процесі вирішення екологічних проблем;

діяльність – виявлення і вирішення екологічних проблем, екологічні дослідження, розробка та реалізація екологічних проектів (планування, проектування, моделювання, прогнозування, застосування нових інформаційних технологій [9].

Вивчаючи екологічну компетентність, Л. Лук’янова визначає, що “...вона є складовою професійної компетентності і разом з іншими її складовими

(практичною-спеціальною, соціальною, психологічною, комунікативною, інформаційною, валеологічною) утворює визначення професійної компетентності як інтегральної характеристики ділових та особистісних якостей спеціаліста, віддзеркалює не лише рівень знань, умінь, досвід, достатній для досягнення цілей професійної діяльності, але й соціально-моральну позицію особистості... Її формування в особистості відбувається під впливом неперервної екологічної освіти, у процесі професійної освіти, а згодом і професійної діяльності; вона органічно входить до всіх груп ключових компетентностей” [10].

Формування екологічної компетентності громадян є одним з найголовніших завдань ОСР. Екологічна компетентність надає змогу сучасній особистості відповідально вирішувати життєві ситуації, підпорядковуючи задоволення своїх потреб принципам сталого розвитку, основними з яких є:

боротьба з бідністю;

соціальна справедливість, рівність можливостей;

цілісний підхід до вирішення проблем розвитку;

неможливість вирішення екологічних проблем ізольовано, у відриві від загального процесу розвитку;

орієнтація на майбутнє, довгострокове планування, готовність до тривалих дій;

інтеграція різних видів діяльності задля вирішення проблем розвитку;

широка участь, партнерство, відповідальність [11].

Оскільки збалансованість є результатом узгодження економічно-соціального розвитку суспільства та збереження довкілля, то однією з важливих тенденцій в екологічній складовій ОСР є формування у громадянина здатності приймати рішення і діяти в інтересах сталості та збереження довкілля: “... ОСР потребує переорієнтації основної уваги із забезпечення знань на опрацювання проблем і знаходження важливих рішень” [2]. У результаті будь-якої професійної діяльності відбувається вплив на стан довкілля. Різниця полягає лише в обсягах, характеристиках та способах впливу. Тому засвоєння

студентами університету безпечних способів взаємодії із навколишнім середовищем, усвідомлення необхідності прогнозувати наслідки для довкілля майбутньої професійної діяльності, прагнення до екологічно виправданої діяльності є ознакою високого рівня професійної екологічної компетентності. Тобто, основним завданням сучасного науково-педагогічного пошуку є створення системи формування екологічної компетентності як невід'ємної компоненти у структурі професійної компетентності.

Розглянемо сучасні умови розвитку і формування професійної екологічної компетентності студентів університету. Система освіти у будь-якій країні є найбільш уніфікованою за способом організації, методологією та змістовою частиною. В університеті студенти навчаються впродовж 4–6 років. Традиційно процес навчання у вищому навчальному закладі організовано таким чином: знайомство з теоретичним матеріалом на лекціях, закріплення його під час практичних чи лабораторних занять, вивчення і відтворення на іспиті. Досить часто після закінчення навчання випускник забуває весь обсяг отриманої інформації, оскільки вона стає застарілою або не надає змоги вирішити актуальні професійні завдання – пасивно засвоєні знання не надають можливості формувати власні думки. Крім того, навчання та кваліфікована праця є різними формами діяльності, що вимагають різних умінь і навичок. Наприклад, старанний студент може бути нездатним вирішувати творчі завдання так, як того вимагають умови професійної діяльності.

Розглядаючи питання формування екологічних компетентностей студентів в умовах університету можна констатувати, що в освітньо-професійних програмах підготовки бакалаврів надається 54 академічні години на вивчення дисциплін “Екологія” (“Основи екології”). А ситуацію, яка склалася з викладанням екології студентам-економістам, більшість науковців оцінюють як незадовільну, оскільки із запровадженням нового галузевого стандарту вищої освіти дисципліна “Екологія” увійшла тільки одним окремим модулем до навчальної дисципліни “Регіональна економіка”, що вивчається у циклі природничо-наукової та загальноекономічної підготовки. Як справедливо

зазначає О. Проценко, "...при збереженні формальної ознаки (назва предмету) викладання предмету "Екологія" як науки про взаємозв'язок і взаємний вплив живих організмів між собою та з навколишнім природним середовищем для цієї категорії студентів припинено. Включення окремих питань курсу екології до навчальних програм інших предметів (таких як "Розміщення продуктивних сил", "Економіка", "Політекономія" тощо) не вирішує питання формування системи екологічних знань та екологічного світогляду у фахівця, оскільки ці дисципліни мають цілком відмінні від екології як науки об'єкти вивчення, мету, завдання, принципи і методологію" [12]. Отже, аналіз сучасного стану екологічної освіти у системі професійної підготовки студентів університету свідчить про недостатність екологічної складової у процесі їхньої професійної підготовки.

Ураховуючи те, що формування та рівень освоєння відповідних компетентностей людиною залежить від освітньо-культурного середовища, в якому вона перебуває, найбільш сприятливими, на нашу думку, умовами для розвитку і формування професійної екологічної компетентності студентів університету є:

застосування принципу міждисциплінарності та посилення інтеграції теоретичних знань студентів в їх професійній підготовці шляхом насичення змісту дисциплін природничо-наукової і професійної підготовки екологічною складовою;

розробка оригінальних програм самостійної роботи студентів, що передбачають активний пошук та обробку інформації;

організація практики на підприємствах, організаціях, фірмах із передовим досвідом;

запровадження комплексного курсового і дипломного проектування між профільюючими кафедрами;

залучення студентів до розробки реальних екологічних проектів, громадського екологічного руху, участі у конференціях та семінарах;

упровадження активних методів навчання, таких як тренінги, ділові ігри, що дають досвід і навички комунікативності, висунення та обговорення гіпотез, усвідомлення значущості колективної роботи для отримання результату, здатності подолати різні проблемні ситуації. Студенти вчаться здійснювати й аргументувати вибір оптимального шляху за наявності альтернативи, передбачати наслідки свого вибору, корегувати діяльність з урахуванням проміжних результатів, намічати цілі та завдання (провідні і проміжні), об'єктивно оцінювати свою діяльність та її результат;

залучення студентів до сучасних інформаційних технологій (уміння здійснювати відбір необхідної інформації з великого масиву фактичного матеріалу, структурування інформації, виокремлення основного; на основі отримання суб'єктивно нових знань – активізація особистісної позиції студента);

максимальне використання освітнього потенціалу вищої школи. Університети мають унікальні ресурси для вирішення масштабних, комплексних міждисциплінарних проблем: у них є фахівці з різних галузей знань, які здатні стратегічно мислити, працювати у команді, об'єктивно уявляють проблеми і перспективи розвитку всіх галузей виробництва. Професорсько-викладацький склад – носії знань, творці інновацій – може забезпечити кваліфіковану експертну оцінку ідей, проектів, що спрямовані на вирішення поліфакторних завдань екологічної, економічної, технічної, технологічної та соціальної сфер.

Отже, на вимогу потреб сьогодення вищі навчальні заклади покликані готувати конкурентоспроможного, компетентного, високопрофесійного фахівця, який здатний відповідально ставитися до проблем довкілля та застосовувати екологічні знання і досвід у професійних та життєвих ситуаціях. За умови екологізації, модернізації й інтенсифікації навчально-виховного процесу освітньо-культурне середовище університету сприятиме формуванню професійної екологічної компетентності студентів і, таким чином, надасть змогу реалізувати основне завдання екологічної освіти сталого розвитку.

Дослідження компетентнісного підходу залежно від спеціалізації студентів вищих навчальних закладів є доцільним напрямком подальших розвідок з цієї тематики досліджень.

Список використаної літератури

1. Humen Ecology, Humen Economy: Ideas for an Ecollogically Sustainable Future / Edited by M. Diesendorf and C. Hamilton. – St Leonard, Australia : Allen & Unwin, 1997. – 378 p.

2. Ануфрієва, О. Л. Компетентнісний підхід до економічної освіти [Електронний ресурс] / О. Л. Ануфрієва. – Режим доступу : www.cipre.edu.ua.

3. Формування екологічної компетентності школярів : наук-метод. посіб. / [Н. А. Пустовіт, О. Л. Пруцакова, Л. Д. Руденко, О. О. Колонькова]. – К. : Педагогічна думка, 2008. – 64 с.

4. Маркова, А. К. Психологический анализ профессиональной компетентности учителя / А. К. Маркова // Советская педагогика. – 1990. – №8. – С. 82–88.

5. Tuning Educational Structures in Europe [Електронний ресурс]. – Режим доступу : europa.eu.int/comm/education/policies/educ/tuning/tuning_en.html.

6. Титаренко, Л. М. Формування екологічної компетентності студентів біологічних спеціальностей університету : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 “Теорія та методика виховання” / Л. М. Титаренко. – К., 2007. – 20 с.

7. Олійник, Н. Ю. Формування екологічної компетентності студентів гідрометеорологічного технікуму у процесі навчання інформаційних технологій : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 “Теорія та методика навчання (інформатика)” / Н. Ю. Олійник. – Харків, 2005. – 19 с.

8. Алексеев, С. В. Развитие исследовательских способностей у старшеклассников как условие формирования экологической компетентности / С. В. Алексеев // Вестник МГГУ им. М. А. Шолохова “Экопедагогика”. – Вип. 5. – С. 231–236.

9. Ермаков, Д. С. Формирование экологической компетентности учащихся: теория и практика / Д. С. Ермаков. – М. : МИОО, 2009. – 180 с.

10. Формування професійної компетентності фахівця сфери послуг і туризму : навчально-методичний посібник / [В. Т. Лозовецька, Л. Б. Лук'янова, Л. В. Козак та ін.] ; заг. ред. Лозовецької В. Т. – К., 2010. – 382 с.

11. Сталий розвиток суспільства: 25 запитань і відповідей : тлумачний посібник // Програма сприяння сталому розвитку в Україні / ред. Валентина Підліснюк. – К. : Поліграф-експрес, 2001. – 28 с.

12. Проценко, О. Л. Сучасні підходи до викладання екології студентам економічних спеціальностей [Електронний ресурс] / О. Л. Проценко. – Режим доступу : http://intellectinvest.org.ua/ukr/pedagog_editions_emagazine_pedagogical_science_autors_procenko_al/.

Рецензент: кандидат педагогічних наук, доцент Полюк В. С.